

Művelődéstörténet

A szegedi Prometheus nyomda (1926—1935)

LENGYEL ANDRÁS

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A huszadik századi magyar nyomdászat történetében, a dolog természete szerint, kis és nagy nyomdák együtt fordulnak elő, s a nyomdakultúra művelődéstörténeti karakterét éppen sajátos arányuk, egymást kiegészítő s erősítő funkciójuk adja meg. A nagy nyomdák jelentősége — márcsak termelési volumenük miatt is — vitathatatlan; a kutatásnak is elsősorban rájuk kell irányulnia. A nyomdászat története mégsem szűkíthető le rájuk, a mozgékony kis és középnyomdák nagyon is valóságos szerepet tölthettek be, még ott, azokban a városokban is, ahol nagyobb nyomdák is dolgoztak. A szükségképpen gyorsan és olcsón termelő kis officinák gyakorta az irodalmi vagy könyvművészeti kísérletezések nyomdai realizálói, elősegítői tudtak lenni. Olcsóságuk és mozgékonyosságuk révén ők tették lehetővé, hogy a kultúra marginális irányzatai¹ nyilvánossághoz jussanak. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy pl. a szegedi Koroknay nyomda², melyre a hasonló kis nyomdák közül a kutatás a legkorábban fölfigyelt, a kezdő József Attilának két verskötetét is kiadta, s a harmadik megjelentetésében is érdemi szerepe volt. Koroknay József teljesítményében persze a véletlen, a kiszámíthatatlan szerencse is szerepet játszott, hiszen akkor még nemigen lehetett tudni, hogy József Attila olyan nagy költő lesz, mint amilyen nagy később valóban lett. De Koroknay új arcokat, induló tehetségeket támogató „közléspolitikájában” benne rejlett az ilyen fölfedezések lehetősége. Sőt, nyugodtan mondhatjuk, a kis nyomdák művelődéstörténeti szerepe — praktikus funkciójuk, a kis példányszámú aprónyomtatványok, névjegyek, reklámanyagok stb. előállításával — éppen ez a kísérletezés, ez a kis kockázatú, de nemes altruizmus volt. Igaz, ehhez olyan nyomdatulajdonosok is szükségeltettek, akik az üzletmenet fönntartása mellett a kulturális élet önszerveződését is segítették.

Ilyen, altruista hajlamú, kulturális „fertőzőttsgű” nyomdatulajdonos volt Szegeden Kraszna (utóbb: Kultsár) József (1901—1945)³ is, aki előbb Koroknay József lépteit terelgette a könyvkiadás felé, majd a maga irodalmi ambícióit is beleölte egy kis nyomdába. S bár ez a Prometheus nevű nyomda csupán szűk egy évtizedig tudott fönntmaradni, tulajdonosa nevét és munkásságát ez mégis megörökítővé teszi.

¹ A marginális irányzatok és törekvések funkciójáról lásd LENGYEL ANDRÁS 1990 *Bevezetését*.

² PÉTER LÁSZLÓ—REGULI ÉRNŐ 1957. 275—281.

³ Kraszna Józsefről eddig átfogó írás nem készült, a kutatás azonban több összefüggésben is szólt már róla. Vö. pl. PÉTER LÁSZLÓ 1955. 19—21., 26. APRÓ FERENC 1981. 146. S ugyancsak szólni róla több emlékezés is, így pl. a *Büvöpatatok* című emlékezésgyűjteményben (M. PÁSZTOR JÓZSEF 1976) Hont Ferenc, Rózsa Imre és Berczeli Anzelm Károly. — E dolgozat Kraszna életútját illetően elsősorban özevgyének közléseire támaszkodik.

Keck József Gáspár — ez volt Kraszna születésekor anyakönyvezett neve — 1901. május 12-én született Szegeden. Apja, Keck József posta-segédtsízt, anyja Mathisz Erzsébet volt. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, Szegeden és Budapesten végezte. Pályakezdetéről sajnos kevés és bizonytalan tartalmú adatunk van. Későbbi felesége, aki ma is él, úgy tudja, hogy tanulmányai végeztével Budapesten, a Világ című lap kötelékében dolgozott, „azonban anyagi okokból kénytelen volt egyéb kereset után is nézni, s ezért hol Budapesten, hol Szegeden ügyvédi irodákban dolgozott. Kora ifjúságának irodalmi mozgalmaiban is részt vett”.⁴ Méghozzá, állíthatjuk, igen aktívan. 1919-ben *Kisértetek* címmel már verseskötete jelent meg Szegeden, 62 lapon.⁵ Még ugyanabban az évben szerkesztője lett egy rövidletű folyóiratnak, a *Bohéme Lapjának*, amely (1919 november—decemberében) a legifjabb szegedi írónemzedék első jelentkezése volt. 1921-ben, ugyancsak Szegeden részt vett egy másik irodalmi folyóirat, a *Fáklya* megteremtésében is, s bár ez sem élt egy-két számnál többet, ezt már főszerkesztőként jegyezte. Szerepe egyre nőtt a fiatal szegedi írójelöltek között. 1922 márciusában „ő hozta létre” a következő folyóiratot, a *Mécset* is, amelynek ugyan szintén csak két száma jelent meg, de ebben már lényegében együtt vonult föl a fiatal József Attilát hamarosan befogadó kis szellemi közösség. A Mécés márciusi számának mellékletként megjelent második „kötete”, egy kis alakú, 8 oldalas versfüzet *Resignato* címmel. Nem sokkal később — a fiatalok közötti növekvő súlyának bizonyítéka ez is — először írt Berczeli Anzelm Károlynak a Mécés 1922. áprilisi száma mellékletként publikált *Tűz van* című, 32 lapos versfüzetéhez. 1922. november 1-jén pedig az ő vezetésével léptek a nyilvánosság elé azok a fiatal költők, akiket immár mint az induló József Attila szellemi közegét tart számon az irodalomtörténet. (Kraszna mellett egyebek közt Berczeli Anzelm Károly, Hont Ferenc, Szépkúti Miklós, s természetesen maga József Attila.) Ez a *Lírai antológia szegedi költők verseiből* című kis alakú, mintegy 70 lapos verskötet előszavát is — akkor még Keck József Gáspár néven — ő írta. Néhány mondatát, mivel nemcsak akkori, hanem későbbi attitűdjét, irodalomszervezői ambíciói természetét is megmutatja, érdemes idézni: „Tény az — írta —, hogy az érdeklődés ma, különösen nálunk és különösebben az újjakkal szemben nagyon megcsappant. S így a költőknek kétszeresen joguk van ahhoz, hogy a verset, ezt az arisztokratikus műfajt a l'art pour l'art jegyében, mindjobban egyéni, imaginárius szépségekért mélyítsék, még akkor is, ha ez a művészet jegyében értékes törekvés nem mindig talál elismerő visszhangra.” Majd: „Ami az antológia összeállítását illeti, nem vezettek annyira kritikai szempontok, hogy kihagyjam azokat, akik bár formai szempontból kevésbé közelítik meg a tökéletes verselést, de határozottan meglátszik rajtuk a művészi intuíció.” Tipikusan marginális attitűd ez, amely — gyakran a jövőt, a jövő nagy irányzatait is előkészítő! — marginális irányzatok létezésének legfontosabb, szinte elengedhetetlen biztosítéka. De jellemző rá az előszó e részlete is: „... bennünk az akarat, erő megvan annyira, hogy munkálkodásunkkal küzdjünk, reméljünk önmagunkért, s azért, amit nyelvünkben és céljainkban magyarságunk egyetlen értékének ismerünk.”⁶

Ma már bizonyos, azt az irodalomszervező szerepet, amelyet ez időtől kezdve néhány évig a Koroknay nyomda betöltött, Koroknay József jórészt Kraszna ösztönzésére vállalta. Ő adta meg a döntő lökést a könyvkiadáshoz, e fontos kulturális misszióhoz, s ő vitte e vállalkozásba a lelkesedést, az ötleteket. Joggal vallotta róla évtizedekkel később e küzdelmek egyik részese, Rózsa Imre: „Ez a nagy fantáziával,

⁴ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, Bp. 1987. dec. 10—20.

⁵ PÉTER LÁSZLÓ, 1955. 21.

⁶ Idézi PÉTER LÁSZLÓ, 1955. 19.

elképzelésekkel teli érdekes egyéniség a gyakorlati tevékenységben hamar kifulladt, mégis ő volt az, aki a még kevesebb gyakorlati érzéssel rendelkező fiatalok írásait a nyilvánosság elé vitte.”⁷ Nélküle a Koroknay nyomda kiadói tevékenysége nem indulhatott volna el.

Kraszna 1923 januárjában még ott volt a Koroknay kiadásában meginduló legújabb folyóirat, a *Csőnd* munkatársai között (olyanok társaságában, pl. mint Szomor Dezső, Móra Ferenc, Terescsényi György, Szép Ernő, Laczkó Géza, Babits Mihály, Kárpáti Aurél és József Attila), de ezt már nem ő szerkesztette. Hamarosan ugyanis Olaszországba ment.⁸ 1923 és 1925 vége között, kisebb megszakításokkal, kint élt. Ismerkedett az országgal, egy nagy civilizáció továbbélő emlékeivel — s természetesen tanult: a padovai egyetemen több szemesztert is hallgatott. Ezzel azonban, bár olaszországi útja előtt „a Világgal megállapodott cikkek és interjúk küldésére”, némileg kikapcsolódott a hazai szellemi életből. Sajnos ekkori — érdeklődése, műveltsége megalapozása szempontjából alighanem döntő — éveiről keveset tudunk. Annyi csak a bizonyos, olaszországi éveiben kétszer is hazajött, s mindkét alkalommal rövidebb időt Budapesten, illetve Szegeden töltött. S az is dokumentálható, barátságot kötött Aba-Novák Vilmossal, aki 1924-ben rézkarc-portrét készített róla. A fiatal André Kertésznek pedig fönmaradt egy olyan, ugyancsak ez időből, 1923-ból vagy 1924-ből való fotója, amely a sakkozó Aba-Novákot és Krasznát együtt ábrázolja a festő zugligeti otthonában.⁹

Harmadik olaszországi tartózkodása végé felé súlyosan megbetegedett, s így 1925 végén végleg hazatért. „Amikor [...] harmadszor érkezett vissza Olaszországból — írja erről az időről özvegye —, elhatározta, márcsak betegsége miatt is, hogy itthon maradjon és valami komoly létalapot teremjen, most már kettőnk számára.”¹⁰ Ötletei megint bőven voltak, de realizálásuk nem bizonyult könnyűnek. Előbb, ideiglenes jelleggel, képkiállítások rendezésével és festményeladással foglalkozott. Egy, e tevékenységének reklámot adni igyekvő hírlapi kommuniké rögzíti is ebbeli ténykedését.¹¹

Közben azonban többre, nagyobbra tört: irodalmi ambícióinak is teret keresve könyvkiadót akart csinálni. Pénz nélkül, minden különösebb támogatás nélkül fogott hozzá, de valahogy elindult. 1926-ban egymás után négy könyvet is kiadott. Előbb saját *Gond és lyra* című (verseket, aforizmákat és esszéket tartalmazó) „breviárium”, majd *Az új humanizmus* c. esszékötete, 1926 nyarán pedig *A magyar maszlag és az idegen áfium* című, politikai kérdéseket tárgyaló, de minduntalan metafizikába csúszó értekezése jelent meg. (Ezekből egy érdekes, önmagát, helyét kereső, belső vívódásoktól sem mentes intellektus bontakozik ki, aki jelentékeny műveltséganyagot tudott mozgatni; de már látszik, tehetsége nem költői természetű.) Negyedikként régi barátja, Rózsa Imre verskötetét (*Szökőkút*) adta ki. E könyveken kiadóként már a Prometheus név szerepel, Krasznának ez a önmagát, lobogását, benső elszántságát kifejező klasszikus reminesszenciája. A névadó Prometheus ugyanis, mint az ismeretes, a görög mitológiának az az alakja volt, aki — Zeusszal is szembezállva — az emberi nem boldogítására lelopta a tüzet az Olymposról. Sőt Aischylos drámájának (*A leláncolt Prometheus*) Prometheus-interpretációja egyenesen azt a hőst teremtette meg, aki — a Révai Lexikon szócikkét idézve — „védelmébe veszi az emberiséget,

⁷ Rózsa Imre emlékezése. In: M. PÁSZTOR JÓZSEF szerk. 1976. 53.

⁸ Vö. KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzései, 1987. dec. 10—20., 1989. szept. 14.

⁹ A két kép Kraszna K. Józsefné tulajdonában. Másolatukat tőle kaptam meg.

¹⁰ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

¹¹ *Kraszna József* Délmagyarország, 1925. okt. 31. 7., Ua. 1925. nov. 1. 8.

1. Aba-Novák Vilmos rézkarcportréja Kraszna Józsefről (1924)

melyet Zeus ki akart irtani, átadja nekik a tüzet, minden találmány és kultúra forrását, mellyel az ember a természet erőivel szemben védekezhetik, megtanítja az embert a tudományokra és művészetekre”.¹² E névválasztás, nyugodtan mondhatjuk, jellemző volt Krasznára, s kifejezte annak a misszióknak a vállalását, amelyet — nagyon tudatosan — be akart tölteni.

A négy könyv bizonyossága ellenére fölmerül azonban a kérdés: valóban új kiadó született-e ekkor? A válasz nem könnyű. A négy könyvből hármat ugyanis még Koroknay József nyomdája állított elő, s nem lehetetlen, hogy ezeknek költségét — részben vagy egészben — még Koroknay állta. Nem kizárt, hogy ezeken a Prometheus kiadójelzés nem több egyszerű alkalmi ötletnél, gesztusnál. Ennek azonban (bármennyire furcsa is a tőke nélküli „kiadó” föltételezése) ellene mond az, hogy *A magyar*

¹² *Prometheus*. Révai Nagy Lexikona. XV. köt. 714.

maszlag..., mely szintén a Prometheus jelzésével jelent meg, már nem Koroknay nyomdájában készült. A szegedi Hírlap- és Könyvkiadó Rt. nyomdája pedig, mely e kötet előállítását végezte, egyáltalán nem volt altruista vállalkozás. E kötetért Krasznának bizony fizetnie kellett, azaz: a kiadás *gesztusának* vállalása mellett állnia kellett a kiadás *költségeit* is. Ez pedig föltételezhetővé teszi azt is: Kraszna valamilyen forrásból a másik három kötet nyomdászamláját is fedezte.

A magyar maszlag... más szempontból is érdekes. A könyv utolsó, reklámokat tartalmazó lapjain ugyanis szerepelnek a Prometheus további tervei. Eszerint: „Sajtó alatt van és legközelebb megjelenik A LÁZ [című] regény az egyéniség dekadens kultuszáról, a világháború levegőjében vergődő fiatalok életéről. [Az] Aba Novák Vilmos rézkarc illusztrációival megjelenő mű ára 40.000 kor.” Ugyanott olvasható a tervek között Kraszna tanulmánykötete, a *Részeg istenek*, valamint két másik kötet is. Az egyik: „Új Írók Új Írások című sorozatunkban novemberben jelenik meg hét szegedi író [:] berczeli Anzelm Károly, Bódog András, Jávorka Ferenc, József Attila, Hegyi István, Kraszna József, Rózsa Imre legszebb írása. A szerzők fényképével és aláírásával megjelenő album alakú kötet ára 30.000 korona.” A másik: „Előkészületben van és kiadásunkban legközelebb megjelenik berczeli Anzelm Károly Mindenkiért (Novellák)” című kötete. Ám e kötetek legtöbbje soha nem jelent meg, s az az egy kötet is, amely végül mégiscsak megjelent, csak jóval később, 1928-ban hagyta el a nyomdát. Mi több, 1927-ből nem ismerünk egyetlen Prometheus jelzésű kiadványt sem. Mi történhetett? Miért maradt el a tervezett, sőt nyilvánosan beharangozott kötetek kiadása? Pontos választ, források híján, nem tudunk adni. De két dolog nagy valószínűséggel állítható. 1. A kiadás anyagi fedezete elfogyott; magyarul: Krasznának már nem volt több pénze; 2. Kraszna és Koroknay barátsága, de legalábbis szövetségvállalása fölbomlott; a Prometheus kiadványait már Koroknay sem tudta, vagy akarta finanszírozni. Ezzel Kraszna teljesen új helyzet elé került. Nem számíthatva immár az olcsó baráti nyomdára, kiadói tevékenységét időlegesen föl kellett függesztenie.

Az 1927. év így a Prometheus történetének „üres” éve lett. De — s ez a lényeg — a kiadó nem szűnt meg. Sőt: ekkor alapozódott meg. Kraszna nyomdaalapításra szánta el magát. „Miután a könyvkiadás, mint vállalkozás már megvolt, felmerült benne a nyomda gondolata, ami ugyan nem lenne olyan, mint annak idején pl. a Várnay- vagy az Ablaka-nyomda [ezek Szegeden viszonylag nagy nyomdáknek számítottak — L. A.], de olyan se, mint a sokat emlegetett Koroknay. [...] A kettő között egy jó kis középnomda (persze, az akkori fogalmak szerint!), ami komoly alapja lehetne az irodalmi elgondolások megvalósításának”, s egyben megélhetésüket is biztosítaná.¹³

A Prometheus nyomdájának létrehozása persze hosszabb folyamat eredménye lett. Az ötlet családi tervezgetések során formálódott ki, majd Kraszna feleségének Bogdán Arankának bátyja, ki „jól jövedelmező malomtervezésekkel foglalkozott”, anyagi segítséget is nyújtott a tervhez. Az ő támogatásával, valamint hitelek fölvételével aztán valamikor 1927-ben (a pontos időpontot nem ismerjük) megszületett a nyomda is.¹⁴

A nyomda a Dugonics tér 12. szám alatti, ún. Napló-házban, a Szegedi Napló egykori épületében kapott helyet az alagsorban. Felszereléséről Kraszna özvegyének leírásából alkothatunk képet. A kezdet, ezek szerint, így alakult: volt „1 kis »amerikainak« nevezett nyomógép (a Koroknay-nyomda egész fennállása alatt 1 db

¹³ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

¹⁴ Uo.

ilyen kis géppel nyomtatott, azt hiszem, mindvégig lábmeghajtásra beállítva!), ez nálunk motoros meghajtásra működött. Ezzel egyidejűleg 1 db síma nyomásra alkalmas nyomógép, tehát plakátok, újságok, könyvek stb. nyomására, — a gép méretét, nagyságát úgy tudnám meghatározni, hogy 4, de lehet, hogy 8 újságoldalnak megfelelő papírt nyomtatott egyszerre, természetesen motorral. Ezt a gépet egy Jávoroka nevezetű bpesti nyomdagép-kereskedőtől vásároltuk részletre, persze megfelelő előleggel és váltóval fedezve, és itt vásároltunk még egy papírvágógépet. És ezenkívül még sok-sok berendezési tárgyat, amelyek már múlhatatlanul szükségesek voltak.”¹⁵ Hamarosan, Krasznáné szerint még 1927-ben, de valószínűbb, hogy csak valamikor 1928 elején, beszereztek „egy Typograph nevezetű kisebbfajta és olcsóbb szedőgépet”. Ezt egy német gyártótól vásárolták, Kraszna „által választott széprajzú és nagyon jól olvasható Garmond betűvel”.¹⁶ E gép, melyhez Kraszna özvegye szerint „a matricák kétbetűsek voltak és szép soröntést produkált”, nagy valószínűséggel azonosítható. Az egykorú — 1937-es — Nyomdászati Lexikon szerint e sorszedő- és öntőgépet John R. Rogers (1856—1934) találta föl még a múlt században. 1896-ban figyeltek föl rá, de kétbetűs matricákkal csak 1908-tól került piacra. A gépet folyamatosan korszerűsítették, a huszas-harmincas években már egy jól használható, viszonylag korszerű gépnek számított. „Működése: A kopogtatón elhelyezett 84 billentyű valamelyikének érintésére lecsúszik a kívánt matrica a csúsztató drótján a gyűjtőcsatornába. A szóközt a spácium-karika képezi, mely egyben a matricasor kitöltésére szolgál. A karika a legvékonyabb részével csúszik a tengelyén a matricák közé. A megfelelő matricák lekopogtatása után gombnyomásra bezárul a gyűjtőcsatorna, s a gép működésbe jön. A karikák addig forognak vastagodó részük felé, míg a matricákat légmentesen az előírt szélességre kizárják. Közben egy fogó vonalba állítja a matricákat. Az öntőforma a matricákat a támpontokhoz szorítja, míg az öntőszájjal rátapad az öntőformára. Az ólmot a dugattyú belöveli az öntőformába, ahol a vízhűtés következtében azonnal meg is keményszik. Miközben az öntőforma visszatér a helyére, a csinga elválk az öntött sorról, a kések legyalulják a sor felső két szélén képződött tarajt, végül a sor lecsúszik a hajóra. A sor kiöntése után a kosár önmagától fölemelkedik és a matricák, mindegyik a maga drótján, visszacsúsznak a helyükre. Megemlítésre méltó az öntőszáj, mely egy nyílásból áll és az öntőforma, mely tökéletes sorok öntésére igen célszerű.”¹⁷ E típus legkorszerűbb változata „30 ciceró szélességig és 36 pont vastagságig tud sorokat önteni, ürtöltőket pedig 48 pontig”.¹⁸ A Typograph tehát — e kissé nehézkes fogalmazású ismertetőből is kiderül — komplikált szerkezet volt, amelynek üzemeltetése szakértelmet igényelt, ám s ugyanakkor már egy bizonyos szakmai színvonalat is képviselt.

Kraszna nem volt szakképzett nyomdász, így iparendélyt sem kaphatott. A problémát úgy hidalták át, hogy egy idős nyomdász, König Salamon — megfelelő díjazás fejében — nevét (s iparendélyét) adta a vállalkozáshoz. A munkát azonban, amelyet Krasznának autodidaktaként s viszonylag gyorsan kellett elsajátítani, kezdetben ő és felesége, valamint két fizetett alkalmazott végezte: „...1 férfi munkaerő a kéziszedéshez, 1 nő a gépi berakáshoz, aprómunkához. Mindkettő szervezetlen volt, fizetésük kb. 30—40%-kal kevesebb amazokénál.” Kaptak viszont (akárcsak a szervezett munkások) fizetett szabadságot, karácsonykor dupla fizetést, s megkapták a

¹⁵ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

¹⁶ Uo.

¹⁷ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 1936. 488—489.

¹⁸ Uo. 489.

fizetett ünnepeket is. A nyomda szervezési és adminisztratív ügyeit természetesen maga Kraszna és felesége végezte.¹⁹

„A nyomda betűkészletét — Krasznáné emlékezése (s a betűk elemzése) szerint — az Első Magyar Betűöntőde nevezetű cégtől” szerezték be. „Első alkalommal az induláshoz legszükségesebb betűfajtákat, típusokat, figyelve a betűnagyságokra [...]; ezeket kellett aztán a szükségletnek megfelelően fejleszteni, duzzasztani, hogy betűhiány miatt ne legyen fennakadás. [...] sok előzetes munka kellett ehhez, miután mindent csak becslés alapján dolgoztunk ki, de általában jó eredménnyel, aminek köszönhetően elég zökkenőmentesen indultunk.”²⁰

Jó egy évig, az emlékezés szerint, „mindenféle vegyes, de főként komolyabb kereskedelmi nyomtatványokat” készítettek. De Kraszna már ekkor, az induláskor is nagyobb célra figyelt: fiatal írók és költők fölkarolásával kultúrközpontot akart maga és nyomdája köré teremteni.²¹ Sőt saját irodalmi folyóiratot is szeretett volna kiadni. E tervei azonban csak részben valósultak meg, s amit sikerült realizálnia belőlük, az is nehezebben és lassabban ment mint szeretete volna. Sajnos, ilyen irányú ténykedésének dokumentumai részben megsemmisültek, részben — bár nyomtatványokban realizálódtak — összegyűjtetlenek. Így csak hozzávetőleges képet alkotunk a folyamatról.

Jelenleg a már nyomdára alapított kiadói tevékenységnek legkorábbi ismert dokumentuma 1928 nyaráról való. Ez Békeffi György, a Kraszna baráti köréhez tartozó, méltatlanul elfelejtett festő gyűjteményes kiállításának (1928. jún. 17.) katalógusa. A pár lapos, Berczeli A. Károly szövegét s Békeffi kiállított műveinek jegyzékét tartalmazó, de címlapján színes metszettel díszített katalóguson ott a nyomdajelzés: *Prometheus-nyomda Szeged, Dugonics tér 12.* Ugyanebben az évben, ugyancsak Prometheus kiadásban megjelent Berczeli A. Károlynak még 1926-ra tervezett novelláskötete, a *Mindenkiért*. Ez már nagyobb falat volt a maga 153 oldalával; ez már kétségtelenül igazi kiadói teljesítmény. Ugyancsak 1928-as kiadás — bár ezen a Prometheus jelzés alighanem csak a szerzői kiadás elleplezésére szolgált — Varga Borbála *Úti apróságok* című, 87 oldalas könyve. (A műkedvelő szegedi írónőt Kraszna aligha kívánta népszerűsíteni.) S ettől kezdve 1935-ig folyamatosan nyomon kísérhető a Prometheus nyomdai és kiadói tevékenysége. 1929-ben a Prometheus nyomda állította elő s látta el kiadói jelzéssel pl. Varga Borbála verseskötetét (*Pusztia lett a határ*), Bezdán Sándor regényét (*A kővévált ember*). De ezeknél lényegesen fontosabb, hogy a beinduló könyvtermelés élénkítette a nyomda munkáját, sőt profilját is bővítette. A *Szegedi Szemle* című, folyóiratformátumú és jellegű várospolitikai hetilap 1929. október 14-én szerkesztőségi közleményben tudatta olvasóival, hogy a lapot e számtól kezdve a „Prometheus-nyomda cég” állítja elő, sőt a Prometheus a lap kiadásába is bekapcsolódik: „A Szegedi Szemle kiadóhivatala a mai naptól kezdve a Prometheus-nyomda (Szeged, Dugonics tér 12.) helyiségébe költözött és kérjük ezután minden, a kiadóhivatalhoz tartozó megkeresést e címre intézni. Telefonunk felszerelése a közeljövőben megtörténik, amit kellő időben közölni fogunk. Szerkesztőségünk továbbra is: Dugonics tér 2. I. emelet alatt van, de kéziratokat stb. kiadóhivatalunk részére is be lehet küldeni, ahol d. e. 9—12-ig és d. u. 2—6 óráig bármilyen, lapunkat érdeklő felvilágosítás nyerhető.”²² E feladatvállalásnak kettős következménye lett. A nyomda rendszeres (s rendszeresen fizető) munkához jutott, ugyanakkor megterem-

¹⁹ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

²⁰ Uo.

²¹ Uo. és KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20.

²² *T. Elfizetőknek és olvasóinkhoz! Szegedi Szemle*, 1929. okt. 14. II. évf. 32. sz. 9.

tődött a géppark bővítésének igénye is. 1929. december 20-án a *Szegedi Szemle* szerkesztősége és kiadóhivatala már arról értesítette előfizetőit, hogy „A »Prometheus«-nyomda, ahol néhány hét óta a Szegedi Szemlét előállítják, teljesen be rendezkedett erre a nagy feladatra. Új modern szedőgépet és több más, legújabb típusú mechanikai szerelvényeket állított üzemébe, ami helyiségeinek bizonyos átépítését tette szükségessé.”²³

Ez az új szedőgép, Krasznáné emlékezése szerint, egy Linotype típusú szedőgép volt. Ez Otmár Mergenthaler német származású órás találmánya volt, de ekkor már továbbfejlesztett, ún. Kettő az egyben (Zwei in Einer) változatát használták. Nagy előnyét az adta, hogy — az egykorú Nyomdászati Lexikont idézve — „a leszedett sor kiöntés és a matricák elosztását automatikusan végzi el maga a gép, ami által gyorsabb szedés válik lehetségessé”.²⁴ „A gépszedő, aki munkáját ülve végzi”, 90 nyomógombból álló billentyűzetet kezel, s ennek megfelelő mennyiségű matricát mozgatott. A gép 40 ciceró széles, 36 pontos sorokat is elő tudott állítani, s ún. kevert szedésre is alkalmas volt, ami különösen a hírlapszedésnél bizonyult hasznosnak, sőt nélkülözhetetlennek. Jellemző adat, hogy ekkortájt (egészen pontosan 1934-ben) Magyarországon csak 289 ilyen szedőgép üzemelt.²⁵ Működtetéséhez már csak magasán képzett nyomdász értett, így a Prometheus is kénytelen volt egy drágán dolgozó szervezett szakmunkást alkalmazni.

A Linotype üzembe állítása termelékenyebbé, nagyobb feladatok ellátására is alkalmassá tette a nyomdát. A korábban is folyó kereskedelmi nyomtatvány előállítás és könyvnyomtatás mellett (pl. a Prometheus nyomta és adta ki Fehér Tibor, Für István, Czibula Antal különböző tárgyú és műfajú könyveit), Kraszná hírlapkészítésre is vállalkozhatott. 1930. május 12-étől a Prometheus nyomtatta a *Szegedi Hírlap* című hetilapct is, sőt november 3-ától ennek tulajdonjogát is megszerezte. A *Szegedi Hírlap* november 3-i számában már ez az impresszum szerepel: *A kiadótulajdonos: „Prometheus” nyomda könyv- és lapkiadó vállalat.* A Prometheus 1930-ban készített (s néhány évig használt) fejléces levélpapírján önmagát hamarosan úgy reklámozhatta, mint a *Szegedi Hírlap* politikai hetilap kiadóját, valamint a *Szegedi Szemle* városfejlesztési folyóirat, a *Szegedi Katolikus Tudósító*, *Az Ipar* c. közgazdasági hetilap s a *Színházi Újság* nyomdáját.

1930-tól a *Nyomdász évkönyv és útikalauz* a nyomda statisztikáját is közölte. Ezek az adatok ugyan alighanem pontatlanok s egy-egy pillanatot tükröznek, de — jobb híján, hozzávetőleges tájékozódásra — talán nem fölösleges idézni őket. A Prometheus neve mellett a következő adatok sorakoznak:²⁶

1930: 1 szedő, 1 szedőtanuló, 2 nyomógép

1931: 1 gépszedő, 1 szedőtanuló, 1 berakónő, 1 tanuló lány, 1 szedőgép, 2 nyomógép

1932: 1 szedőtanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 2 nyomógép

1933: 1 szedő, 1 szedőtanuló, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 tanuló lány, 1 szedőgép, 3 nyomógép

1934: 1 szedő, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 3 nyomógép

1935: 1 szedő, 2 gépszedő, 1 gépmestertanuló, 1 berakónő, 1 szedőgép, 3 nyomógép.

²³ T. *Előfizetőinkhez!* Szegedi Szemle, 1929. dec. 20. II. évf. 49—40. sz. 1.

²⁴ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 286.

²⁵ BÍRÓ MIKLÓS—KERTÉSZ ÁRPÁD—NOVÁK LÁSZLÓ szerk. 286.

²⁶ Nyomdász évkönyv és útikalauz. 1930: 108., 1931: 115., 1932: 117., 1933: 77., 1934: 82., 1935: 84.

Óhatatlanul fölvetődik a kérdés: Milyen színvonalú munkára volt képes a Prometheus? Minden nyomda, így a Kraszna tulajdonában lévő kvalitásainak is egyik legbiztosabb mutatója: betűkészlete. Az a jelkészlet, amelyet a nyomda, feladata teljesítésekor mozgósít, s amellyel megteremti a könyv, újság, vagy bármi más nyomtatvány tipográfiai képét, karakterét, sőt stílusát. A Prometheus betűmintakönyve, amely az emlékezés szerint cserélhető lapokból állt, nem maradt fönn; megsemmisült vagy lappang valahol. Kiadványai azonban hozzáférhetőek s így tipográfiájuk e döntő

2. Kraszna József (1934)

elemét, betűit mégis számbavehetjük. Az Iparművészeti Főiskola tanára, Nagy Zoltán, aki Haiman Györggyel együtt egy azonosításra, összehasonlításra alkalmas teremtő betűminta-katalógust²⁷ készített, megvizsgálta a Prometheus betűit is. Azo-

²⁷ *Összehasonlítható táblázat az 1874—1944. évi magyar betűminták betűtípusainak azonosításához és származásához.* Készítette HAIMAN GYÖRGY és NAGY ZOLTÁN (ez egy táblázatos összeállítás, „kéziratban”); *Betűminta katalógus a magyar betűminták gyűjteménye I. és II. részéhez.* Fotóösszeállítás. Készítette NAGY ZOLTÁN. (Ezekben sajnos szedőgéptípusok nem szerepelnek.) Segítségéért itt kell köszönetet mondanom Nagy Zoltánnak, aki — Zöldy Pál baráti közvetítésével — elvégezte a Prometheus betűinek azonosítását.

nosításai eredményeként tudjuk, hogy a Prometheus nyomda a következő betűtípusokat használta a leggyakrabban:

Szövegbetűk: Góliát antikva 6, 8, 10 pontos méretben
Góliát kurzív 8, 10 pontos
Góliát félkövér (kiemelésre) 10 pontos
Hözl Mediaeval antikva 6, 8, 10, 12 pontos
Hözl Mediaeval kurzív 12 pontos

A szedőgép által szedett szövegbetű típusát, jóllehet az a Prometheus egyik leggyakrabban használt betűfélesége volt, nem sikerült azonosítani.

Cím- és alcímbetűk: Futura kövér (Bauersche Giesserei Frankfurt a. M.), katalógusszáma: 2322

ebből: 6, 8, 10, 12, 16, 20, 28, 60 pontos

Säculum félkövér: 6, 8, 10, 12, 16, 20, 28 pontos

E betűkészlet, bár különböző stílusú betűkből áll, s — valószínűleg gyakorlati kényszerből — e különmemű készlet sokszor egyazon mű létrehozásában is szerepet kapott, két dolgot mindenképpen biztosított Krasznának. A tiszta rajzolatú, jól olvasható szövegbetűket, valamint — a *Futura kövér* rendszeres használata révén — egy jellegzetes, csak a Prometheusra jellemző címlapképet. A *Futura kövér* helyett ugyan szebb lett volna egy elegánsabb, karcsúbb metszésű címbetű, az azonban tagadhatatlan, hogy e betűsorozat átgondolt használatával nagy mértékben egyénítette a munkáit. (Bizonyos nagyobb betűket, elsősorban a hírlapelőállítás során, Kraszna maga metszette linoleum-betűkkel, jelekkel stb. „helyettesített”.)

A Prometheus viszonylag olcsón dolgozott. Fönmaradt az az árajánlat²⁸, amelyet — 1931. júl. 27-én — Kraszna Buday György kérésére állított össze, s két különböző folyóirat-formátum kivitelezésének árait sorolta föl. Eszerint ekkor a következő árakkal dolgoztak:

„A *Magyar Egyetemi Híradó* című havonta egyszer 1-én megjelenő, 8 oldal terjedelmű 12-as formátumú lap 2 hasábos 20 cic. szélességű szedésképpel 1500 példányban símított nyomópapíron P 100,—

Minden további száz pld.	P	5,—
Ugyanaz símítatlan nyomópapíron	P	92,—
Minden további 100 pld.....	P	4,—

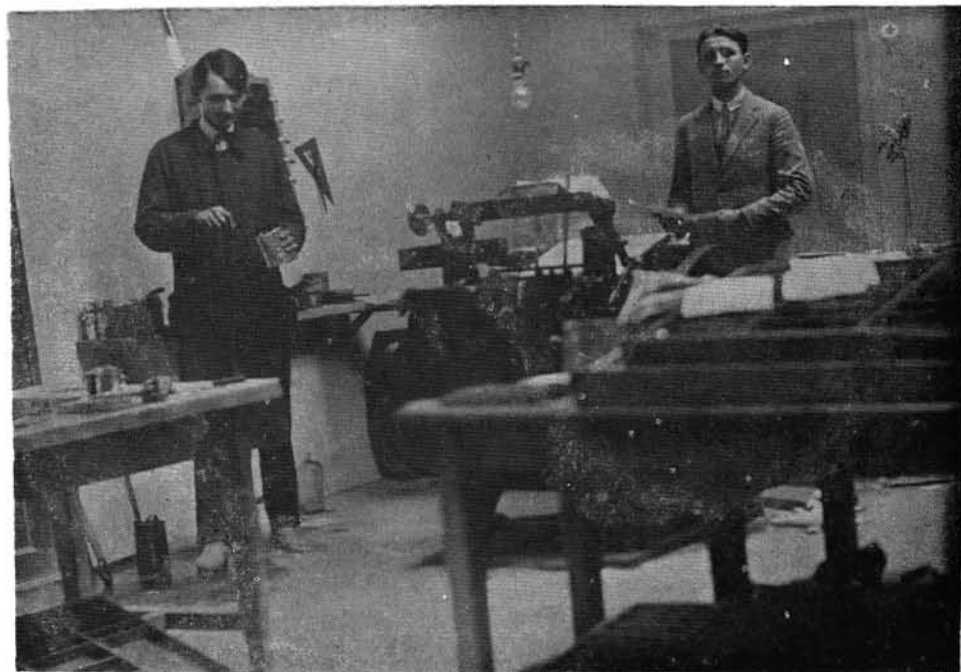
A *Református Diákmozgalom* c. revű minta szerinti szedéssel 10-es formátumban vegyes petit és garmond szedéssel, papír nélkül, 1500 példányban 16 oldalon fedélnyomással együtt P 140,—

Minden további 100 pld.....	P	6,—
1500 példányban 24 oldalon.....	P	170,—
Minden további 100 pld.....	P	8,—
1500 példányban 32 oldalon.....	P	240,—
Minden további 100 pld.....	P	12,—

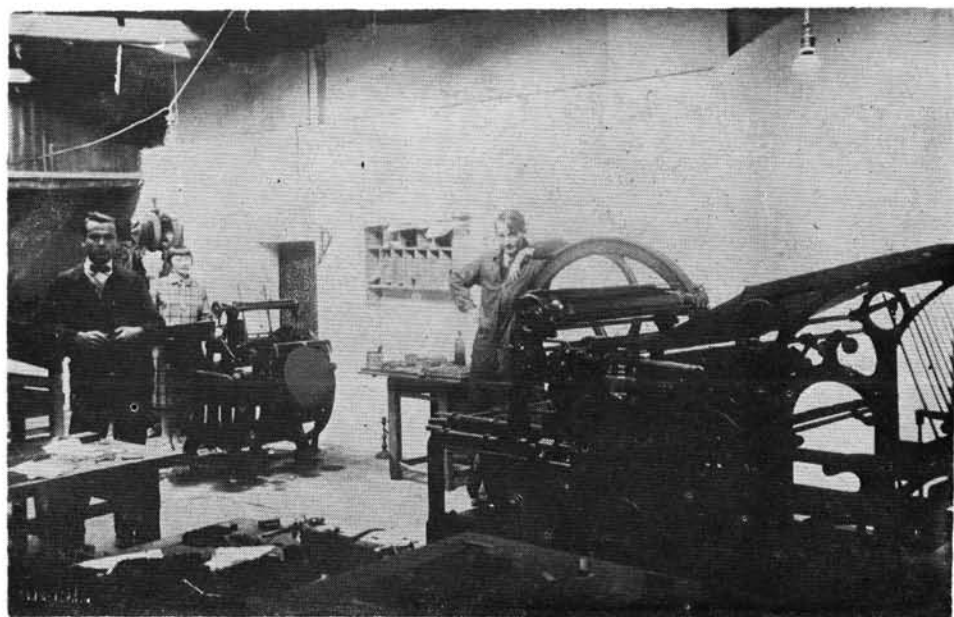
A papírost — olvashatjuk az árajánlatban — beszerzési áron adom, részletes megbeszélés esetén tetszés szerinti minőségben és színben.”

Ez az árajánlat, konkrét adatain túl, azért is érdekes, mert ez az ügy Kraszna és

²⁸ Árajánlat Buday György részére, 1931. júl. 27. Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény.

3. A Prometheus nyomda a harmincas években (bal oldalt Kraszna József)

4. A Prometheus nyomda a harmincas években (középen a gépre támaszkodva Kraszna József)

a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma megismerkedésének alkalma is volt. S Kraszna és Buday együttműködése a Prometheus történetének legeredményesebb szakaszát teremtette meg. A kapcsolat három síkon, három különböző területen is gyümölcsöző volt. 1. 1932-ben a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának 4. kiadványa (Berczeli A. Károly: *Útitársak*) már a Prometheus nyomdában készült, s ezt követően a kollégium jónéhány kiadványát is Krasznáék állították elő. Ezzel — alább még részletezem — a Szegedi Fiatalok olcsó, s jó fizetési föltételeket biztosító nyomdához jutottak, a Prometheus pedig egy sor jelentős könyv előállítójának presztizsét nyerte el. 2. Ugyancsak 1932-ben megalakult Szegeden a Magyar Téka kiadói szö-

5. Kraszna József (1935)

vetkezett²⁹ Magyar László újságíró szervezésében. Magyar ez időben jó kapcsolatban volt még Budayval, s tudjuk, a Magyar Téka első kiadványai Magyar László, Buday és Kraszna megbeszéléseinek eredményeként a Prometheus nyomdában készültek el. Így pl. Tabéry Géza egy kötete, Magyar László regénye, vagy Buday mappája, melyek fametszeteiből adtak egy sorozatot. 3. Kraszna — Berzeli A. Károllyal és Buday Györggyel együttműködve — 1933-ban elindította „a Prometheus korszerű, művészi kiadványainak első sorozatát”. E sorozat Berzeli drámáit adta közre — a tervek szerint hat, valójában „csak” — öt kötetben. Ennek a vállalkozásnak a programja egy *Bemutakozó* című kiadói prospektusban, melyet Kraszna írt, s Buday tervezett s illusztrált, ránk maradt. Ebből érdemes idézni az *Aki hivatásának érzi* alcímű és kezdetű részt, mint Kraszna kiadói-könyvművészeti elképzeléseinek summáját:³⁰

„Aki hivatásának érzi a könyvkiadást, az nem elégedhetik meg azzal, hogy pusztán a kéziratok megválasztásánál érvényesítse a korszerű művészi szempontokat, hanem ezeknek kell dominálniuk a technikai kivitelben is. Csakis tartalomban és köntösben egyaránt nívós könyvek reprezentálhatják az emberi szellem időszerű megnyilatkozásait. Csakis a külsőben és belsőben egységes, tárgyyszerű alkotás adhat egyetemes hatást és működhet közre a gondolkodás és hit igaz útjainak megtalálásában. Az új könyv betűben, nyomásban, tipografizálásban, papírban, illusztrálásban egységes művészi tett, — műalkotás. De a jövőben nem kevesek, kiváltságos amatőrök számára akar az lenni, hanem egyetemes igénnyel mindenhová el akarja juttatni a gondolatot, mindenkihez akar szólni. Szépségével, anyagszerű igazságával széppé és igazzá akarja tenni a hatást, amit az író céloz. A maga eszközeivel harcol az írója harcaért, sietteti a győzelmet azzal, hogy maga is nevel. E meggyőződéstől áthatva új könyvkiadóvállalatunk minden könyvében, külsőben és nyomásban is egységesen művészi, tárgyszerűen modern könyveket akar adni s ehhez a törekvéséhez sikerült megnyernie a fiatal magyar grafikusművészeket, Buday Györgynek közreműködését. Buday György amellet, hogy egyik Európaszerte elismert legkiválóbb fametszőművészünk, izzig-vérig modern illusztrátor és könyvművész, akinek szokatlan és megdöbbentő hatású alkotásai a magyar faj legmélyebb népi képlátásának mesteri kifejezői. A magyar népi kollektívumból fakadnak és e kollektívumnak szólnak grafikái: erre csak olyan művészegyénség képes, mint Buday György, aki szenvedélyes, hívő, fanatikus harcosa s ugyanakkor szinte aszketikusan alázatos lelkes megvalósítója eszméinek.

Amikor most meginduló kiadói vállalkozásunk képzőművészeti munkatársául Buday Györgyöt felkértük, hisszük, hogy az Arany-balladák illusztrációinak, a »Boldogasszony búcsúja«, a »Vak vezet világtalant« és a »Mai Chimérák« című fametszetsorozatoknak alkotója kiteljesíti könyveink értékét.”

Az új sorozat, amely a Prometheus leglátványosabb saját kiadói vállalkozása lett, Berzeli A. Károly következő drámáit kívánta kiadni: 1. *Tigrisek* (tragiko-burleszk), 2. *Fiatalok* (keserűjáték), 3. *A lángész* (mítosz), 4. *Isteni színjáték* (nyáréji álom), 5. *Júdás* (szabadtéri játék), 6. Három egyfelvonásos. A kötetek címlapját Aba-Novák Vilmos, Buday György, Dóczi György, Molnár-C. Pál, N. Kontuly Béla és Szőnyi István rajzolták volna. A tervek szerint a „hat kötet művészi kiállításban, három csoportban jelenik meg. Az első két kötet május havában, a második két kötet szeptemberben hagyja el a sajtót, a harmadik két kötet pedig a karácsonyi könyvpiac újdonsága lesz”.³¹ E terv azonban csak részben valósult meg; a hat kötetből „csak”

²⁹ LENGYEL ANDRÁS, 1992. (?)

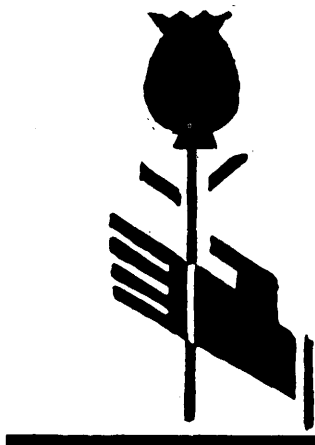
³⁰ A *Bemutakozó* c. prospektus birtokomban. Vö. még *Literatura*, 1933. 229.

³¹ *Bemutakozó*, 4. lap.

öt jelent meg (az első három, a 6. és egy új kötet, a *Sámson és Delila*, de ez már csak 1935-ben). De Kraszna kiadói vállalkozása egy idő után más könyvekkel is bővült. Így, számos könyv bér munkáján túl, a Prometheus adta ki Berczeli A. Károly remek Janus Pannonius-„fordításait” (1934), amely e latin nyelven alkotó nagy magyar költőt magyarul is hozzáférhetővé tette, s megalapozta népszerűségét is. Berczelinek ezek a fordításai persze inkább átköltések, mint filológiaiilag pontos fordítások voltak, ám így is (vagy éppen ezért) saját életművének is talán legjobb, legszebb darabjai lettek. S a Prometheus adta ki Bálint Sándor több fontos munkáját is, így pl. a *Szeged népe* című, *Új gyűjtés* alcímű népdalgyűjteményt (1933), amelyet Bartók Béla lektorált s amely a nagy előd, Kálmány Lajos gyűjtéseinek nyomdokába lépett. S a Pro-

IZENET

**szegedi folyóirat az új magyar
szellemiség szolgálatára
Szerkeszti: Berczeli A. Károly**

1934 M Á J U S

1. kötet. Ára 1 pengő

6. Az *Izenet* címlapja

metheus adta ki 1934-ben Bálint Sándor és Berczeli A. Károly folyóiratkísérletét, az *Izenetet* is (amelyből azonban, csak két számra futotta).

Kiadói szempontból a legnagyobb fogás kétségkívül a Szegedi Fiatalok könyveinek kiadása lett volna. Ők azonban kiadványaikat saját nevük alatt, mint a Művészeti Kollégium kiadványait jelentették meg. Krasznának s a Prometheusnak csak a nyomdai előállítás munkája jutott (két könyv így is a gyomai Kner nyomdából került ki).

**Az új magyar szellemiség
szolgálatában álló irógeneráció
törekvéseinek megvalósításával
egyidejűleg feladatunk a korszerű
tipográfia. Kiadványaink tartalom-
ban és külsőben bizonyítékai
annak, hogy legmóltóbb
fegyverünk a könyv.**

Új kiadványaink

Bálint Sándor

Szeged Népe (szegedi és szegedkörnyéki népdalok gyűjteménye

60 kórával)

Néprajz és nevelés.

Ára P 3'--

Ára P 1'--

Berczeli A. Károly

Fiatalok (keserűjáték)

Tigrisek (tragikó-burleszk)

Lángész (mítosz)

Fegyencék (3 egyfelvonásos)

Magyar költés magyarul (Janus Pannonius-fordítások)

N. Kontuly Béla illusztrációival.

Ára P 1'50

• • •

• • •

• • •

• • •

Prometheus Szeged

7. A Prometheus egyik kiadói reklámja (1934)

De ez sem volt lebecsülendő szerep, mert a Prometheus nem egyszerűen bérmunkát végzett Budayék számára: olcsó áraival, hiteleivel, részletfizetési kedvezményeivel jelentős részben finanszírozta is a Művészeti Kollégium kiadványait. Buday György szegedi iratai³² közt számos olyan dokumentum (levél, nyugta stb.) fönmaradt, amely e közös munkáról vall. Ezekből, bár a személyes, élőlészavas érintkezés alkalmait nem tükrözhetik, viszonylag jól értelmezhető képet kapunk a Művészeti Kollégium és a Prometheus együttműködéséről.

³² Az iratok lelőhelye: Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

1933-ban pl. egy keltezetlen Nyugta azt regisztrálta, hogy Buday 70 pengőt fizetett Tolnai Gábor *Irodalmi élet Erdélyben* című munkájának papírjáért. 1933. május 29-én egy másik nyugtában Kraszna azt ismerte el, hogy 110, ill. 120 pengőt két részletben fölvelt Tolnai könyvének nyomdászamlájára. De az ellenkezőjére is van adat. 1933. szeptember 16-án Kraszna előleget kért Budaytól: „Kedves Gyurkám! Légy oly kedves kisegíteni — minden összeg fontos. Hétfőig szerepeljen ez az írás nyugtaként.” 1933. szeptember 19-én, egy meg nem nevezett könyv (vagy könyvek) nyomdászamlájára a Szegedi Fialok 473 pengőt fizettek be. Pontosabban ennyit fizettek be részletekben addig (70, 50, 170, 2, 100, 40, 30, 11 P „bontásban”). 1933. október 16-án a megszorult Kraszna kérte, hogy — jellemző adat ez — Budayék húsz (!) pengőt fizessenek be „számlájuk javára”. 1934. január 6-án a Szegedi Fialok 180 pengő 50 fillért fizettek egy meg nem nevezett könyv munka- és papírköltségeként: hajtogatás 3,—, fűzés, beakasztás 30,—, fedélnyomás két szín 12,—, 2 ív illusztrációnyomás 26,—, 4 oldal függelék 10,—, fedélpapír 15,—, belső papír 66,— P. Ehhez jött még nem azonosított költségként 11 Pengő, majd „szállítási differencia” fejében további 7,5 pengő. E följegyzés alján egy pótlólagos jegyzet is olvasható újabb 40 pengőről, „amellyel az egész számla kiegyenlítést nyert”. 1934. január 9-én Buday György *Boldogasszony búcsúja* című könyvének negyedik kiadása fejében fizetett a Művészeti Kollégium 100 pengő előleget. Május 3-án azonban az előleget már föl-élték, sőt fizetni valójuk volt. Ezt Kraszna így kérte Budaytól: „Kedves Gyurkám! Légy szíves úgy intézkedni, hogy a »Boldogasszony búcsúja« számlamaradványa szombatig (5-ig) kiegyenlítést nyerjen, mert megesz a fene a héten a nagy pénzeszükségben.” Jellemzőnek kell tartanunk, hogy ezúttal sem nagy összegről volt szó. Kraszna másnapi, május 4-i nyugtájából kiderül, hogy a „Boldogasszony búcsúja számlájára 40,—, azaz Negyven pengőt” vett föl ekkor, s „ezzel a nyomdászámlla teljes kiegyenlítést nyert”.

E dokumentumokból (s a most említetlenül hagyottakból) — a pénzügyi körülményeken túlmenően — egy kölcsönös egymásrautaltság ténye derül ki. A Szegedi Fialoknak szükségük volt egy olcsó s hitelező, részletfizetésbe is beleegyező nyomdára, Krasznának pedig olyan bér munka volt ez, amelynek elvégzésével altruistahajlamainak is élhetett, ám amelyet ugyanakkor — éppen a kialakult baráti kapcsolat révén — biztos munkának is tekinthetett: előleget is kérhetett s kaphatott, különösebb megalázkodás vagy egyéb következmény nélkül.

Az előlegre, a munka előlegből történő finanszírozásra sajnos szüksége is volt. Szorultságát több ok eredményezte. Egyrészt komolyabb tőke soha sem állt a rendelkezésére, igazán nyereséges nagy nyomdává tehát semmiképpen nem válhatott vállalkozása. De ennél is súlyosabb problémát jelentett, hogy a kibontakozó gazdasági válság a Prometheus anyagi kondícióit is jelentékenyen rontotta. S mindezek tetejére még a nyomdafejlesztés is viszályt okozott: a Linotype szedőgép, melyre ugyan nagyon is nagy szükség volt, olyan szakértelmet igényelt, melynek már csak szervezett, tehát a hivatalos bértarifából megállapított magas bérű nyomdász tudott megfelelni. Ennek a magas, legalábbis a Prometheus lehetőségeihez mérten magas bérköltségnek pedig Kraszna már nem tudott tartósan megfelelni. A hitelben vásárolt, részletekben törlesztett szedőgépet így — veszni hagyván az addigi, már tekintélyes befizetések — 1933—34 körül vissza kellett adnia az eladó cégnek.³³ Ez a veszteség, a legtermékenyebb gép elvesztése pedig megroggyantotta a Prometheus.

1934 januárjában — egy bírói végzés tanúsága szerint — már komoly fizetési gondjai voltak, sőt „kielégítési végrehajtási eljárás” folyt ellene. Ennek következté-

³³ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

ben pl. letiltották az időközben *Városkultúrára* átkeresztelt *Szegedi Szemle* „előállítására árát”³⁴. Krasznának, mindezek következtében, napi gondjai támadtak.

1934 májusában így nyomdáját is másik helyiségbe volt kénytelen költöztetni. A költözködés pontos időtartamát nem ismerjük, de annyi bizonyos, hogy egy 1934. május 3-i levelének fejlécén már az új, *Gizella tér 5. szám alatti* cím olvasható. Ez azonban még csak a költözködés első fázisát jelenthette, mert egy 1934 májusi és egy júniusi leveléből kiderül, ekkor a portál kiképzése még folyt. Az előbbi levélben írta: „A kőművesek befejezték a munkát a portálon s csak a két felnagyított signet van hátra.” (Ezt Buday tervei alapján akarta elkészíteni.) S grafikai kiállítást is tervezett az új „üzletben”, de ennek kivitelezése Buday kedvetlensége vagy elfoglaltsága miatt elhúzódott. Sőt, úgy tetszik, viszonyuk is elhidegült; Kraszna Budayhoz írott 1934. június 18-i leveléből legalábbis mintha ez derülne ki:³⁵

Kedves Gyurka!

Miután több mint egy hónapja várakoztatsz [az] üzletemben rendezendő grafikai kiállítás megvalósításával, amelyben úgyszólván a te ízlésedet, gondosságodat akarom objektívnálni — az az érzésem, hogy lényegtelennek, vagy mellékesnek tartod ezzel 24 órát foglalkozni. — Légy szíves tehát bocsásd rendelkezésemre az anyagot és kénytelen-kelletlen magam fogom dekorálni az „ügyet”.

A nyári szünet előtt van szükségem erre, mert az átköltözködés publikálását ezzel akarom összekötni — tehát nem várhatok. Semmiesetre sem akarlak fárasztani — ha nem érzed közös ügynek az ügyet. Szíves választodat várja üdvözlettel

1934. jún. 18.

Kraszna

Nem tudjuk, Buday segített-e ez alkalommal Kraszna kitörési kísérletében (mert az „üzlet” átalakítása mindenképpen kitörési kísérletnek tekinthető), a kapcsolat mindenesetre nem szakadt meg. A már megkezdett közös munkák folytatódtak. Az előbb idézett levél előtt két héttel, 1934. június 6-án — egy nyugta tanúsága szerint — Kraszna 100 pengőt vett föl Ortutay és Baróti Dezső „disszertációinak” előállítására. S ez a munka, tudjuk, júliusban is folytatódott. Egy július 6-i levelében, melyben ötven pengőt kért („Rettentő szükséges”), Kraszna arra is kérte Budayt, hogy menjen be a nyomdába, „jóváhagyni a fedeleket”. Július 19-én is még mindig folyt a munka — s tartott Kraszna pénztelensége. Ekkor írott, Budaynak küldött levele mindkét mozzanatot jól dokumentálja:³⁶

Kedves Gyurka!

Ilyen piszkos helyzetben még nem voltam. A Tutus [Ortutay Gyula — L. A.] fedelén [ti. a Tömörkény-könyv borítóján — L. A.] a piros teljesen kész és 3 nap óta áll a fekete forma a gépben, mert a jóminőségű fekete festékem kifogyott — és nincs

³⁴ A letiltásról intézkedő irat egy Budayhoz intézett Kraszna följegyzés hátoldalán olvasható. Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

³⁵ Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény.

³⁶ Uo.

egy vasam se, hogy megvegyem. Ezzel a feketével pocsekul néz ki, mert nem fed. Krajcárokból nyögök napról-napra. A könyv teljesen kész különben. Lehetetlen állapot. Ezen valahogy segíteni kellene.

1934. júl. 19.

Üdvözöl

Kraszna

Kraszna szorultságát mutatja, hogy — készpénzhez akarván jutni — szeptember 1-jén figyelemre méltó ajánlatot tett a Művészeti Kollégiumnak. „Azonnalra” kért 250 pengőt Budayéktól, ennek fejében viszont elengedte a kollégium további adósságát. E napról fönmaradt egy levele s egy nyugtája. Ezekből kiderül, hogy Kraszának ismételen kérnie kellett a pénzt, ami azt mutatja, a Művészeti Kollégiumnak sem igen lehetett akkor pénze. Ugyanakkor, az aláírt nyugta tanúsága szerint, vala-

1932-ben alakult

MAGYAR TÉKA

irodalmi szövetség

a vidéki magyar irodalom
altruista intézménye

Eddig megjelent kötetei

Berczeli A. Károly: Tigrisek—
Fiatalkok.

Magyar László: Lázad a föld.

Tabéry Géza: Októberi emberek.

Gergely Márta: A Salakmosó.

Az első sorozatban öt kötet jelenik meg. A bibliofil könyvek ára díszes keménykötésben, tokban a Magyar Téka pártoló tagjainak 3 pengő.

Lépjön be pártolótagjaink sorába.
Támogassa önzetlen mozgalmunkat. Kérjén díjtalan tájékoztatót.

Címeink: Prometheus Szeged,
Gizella-tér 5., Madách-utca 8.

8. A Prometheus és a Magyar Téka összefonódásának egyik bizonyítéka, egy reklám (1934)

hogy mégis összszedhették a 250 pengőt, Kraszna legalábbis elismerte a pénz föl-vételét.³⁷

Alulírott elismerem, hogy Önöktől a mai napon készpénzben 250 azaz kettőszázötven pengőt felvettem, mely összeggel az Önöknek szállított könyvek munkadíjának teljes hátraléka kiegyenlítést nyert, mert a mai napon lefizetett összegben felüli tartozásukat egyezségileg elengedtem. —

Tisztelettel:

Kraszna

A nyugta hivatalos hangneméből, gépelt formájából látszik, hidegebb, „üzletibb” lett ez a kapcsolat, mint korábban volt. Jellemzőnek kell tartanunk, hogy ezt követően a Szegedi Fiatalok kiadói tevékenysége is, a Prometheus tevékenysége is végső szakaszába ért.

A Prometheusnak még egy év adatott meg. Küzdve a pénztelenséggel, a megromlott műszaki föltételekkel Kraszna még igyekezett talpon maradni, de — mint özvegye emlékezéséből tudjuk — a Gizella téri szakasz már tulajdonképpen a föl-számolás időszaka volt. A végkifejletet siettette, hogy Kraszna József meg is betegedett, előbb egy tüdővérzés, aztán egy mellhártyagyulladás döntötte le lábáról. Mindkettőt megúszta ugyan, néhány hónap alatt helyrejött. De betegsége közben, végezve mellőzhetetlen nyomdai munkáit, megérett benne az elhatározás: „az egész mindenséget felszámoljuk, mielőtt az felszámolna bennünket”.³⁸ Pedig ekkorra már igencsak kitanulták a nyomdászszakmát, beledolgozták magukat a könyvkiadásba.

Az utolsó időszak két legfontosabb munkája — talán ez sem véletlen — a Szegedi Fiatalok számára készült. E két könyv Reitzer Béla *A proletárnevelés kérdéséhez*, ill. Tomori Viola *A parasztság szemléletének kialakulása* már 1935-ben jelent meg. Reitzeré még az év elején, Tomorié az év közepén. Mindkettőnek megmaradt gépelt, hivatalos formások szerint aláírt szerződése,³⁹ amelyben rögzítették a Prometheus, ill. a kiadó, a Művészeti Kollégium kötelezettségeit. A Tomori féle szerződésből kiderül, a könyv ívenkénti előállítási ára — címlappal, fűzéssel, s az ezzel kapcsolatos összes munkákkal együtt — 52 pengő, a 800 példány papírjának ára 110 pengő volt. Az árban benne foglaltatott az is, hogy 130 példány külön formában, ún. mutált változatban készült. A Prometheus három oldalnyi reklámszöveg szedését ingyen végezte el. S ami nagyon fontos, gyorsan is dolgozott. A szerződést 1935. április 18-án írták alá, a kézirat első 16 oldala csak huszadikán este került a nyomdába, a teljes anyag pedig 24-én estig kellett, hogy Krasznához kerüljön. Mégis, az első — mutált — 130 példánynak április 30-ára, a többi, úgynevezett kollégiumi példányoknak május 3-ára el kellett készülniük. Tiszteletre méltó gyorsaság. Egyébként Tomori Violának e könyve lett a Művészeti Kollégium utolsó könyve, s lényegében a Prometheus is ezzel zárta könyvnyomtatói „pályáját”.

Valamikor 1935 második felében befejeződött a Prometheus föl-számolása.⁴⁰ Kraszna József és felesége Budapestre költözött — Szeged művelődéstörténetéből pedig eltűnt egy érdekes színfolt, egy hasznos intézmény. Budapesten Kraszna már teljesen új életpályán mozgott. Gépkonstruktőrként dolgozott, felesége állásba ment. Életének ez az 1935 utáni szakasza föltáratlan, s már nem is a nyomda- vagy könyv-

³⁷ Uo.

³⁸ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1989. szept. 14.

³⁹ Lelőhelyük: Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjtemény. Tomori Viola szerződése megjelent: LENGYEL ANDRÁS, 1987. 220.

⁴⁰ KRASZNA K. JÓZSEFNÉ emlékező följegyzése, 1987. dec. 10—20., 1989. szept. 14.

kiadás érdekkörébe tartozik. Fiatalon, 1945. január 16-án halt meg Budapesten, a zűrzavaros háborús viszonyok áldozataként.⁴¹ Utolsó éveiről csak szórványos és ellentmondásos híreink vannak, de bizonyos: írói pályája sem teljesedett ki. Csak egy-két kéziratot mű maradt utána. Nevét azonban a Prometheus nyomda könyv- és lapkiadói tevékenysége megőrzi.

A túlzásoktól, a Prometheus túlértékelésétől természetesen tartózkodnunk kell. Kraszna József vállalata nem lett nagy cég, termelési volumene sem volt — a magyar művelődés egész teljesítményében elhelyezve — számottevő. S a nyomda nem lett az a kultúrközpont sem, aminek létrehozója megálmodta; megmaradt egyszerű vidéki középnyomdának, amely elsősorban bérmunkából élt s a szorosabb értelemben vett könyvkiadásra csak alkalomszerűen vállalkozhatott. S mint bérmunkát végző nyomda s mint könyveket előállító kiadó valaminő csak rá jellemző speciális karaktert sem alakított ki; s nem lett igazi könyvművészeti műhely sem (mint volt mondjuk, a gyomai Kner cég). Kicsi, mindvégig anyagi gondokkal küzdő cég volt. De azzal a néhány tucat könyvvel és néhány lap néhány évfolyamával, amelyet az évek során előállított, mégis *szerepet töltött be* — s nem egyszerűen a nyomdai termelés bizonyos százalékát produkálta. A Prometheus egész léte, történetének dokumentumai egyértelműen tanúsítják: a nagy irányzatok és vállalkozások mögött, azok árnyékában létrejövő, szociológiai súlyukat tekintve ugyan marginális, ám mégis komoly valóságos értéket termő peremirányzatok s -alkotók (mint amilyen a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma is volt) megkívánták az ilyen nyomda létét. A Prometheus — vagy más ilyen jellegű és funkciójú kis nyomda — nélkül ezek a marginális irányzatok nem létezhetek volna. Az egyes kis nyomdák altruisztikus szerepét, kultúrátámogató gyakorlatát az üzleti racionalitás kizárólagos elve szerint működő nagy nyomdák pusztá mérete és hatékonysága nem pótolhatta. Mert, ami a nagy nyomdákban nem volt üzlet s így elvégzésére nem is vállalkoztak, azt a kicsik — gyakran önzetlenül — megcsinálták. Kraszna József Prometheus nyomdája erre példa, s ezért érdemli meg mai figyelmünket is.

S mindemelllett az sem feledhető: a Prometheus nyomdában — Kraszna készülsége s áldozatkészsége révén — egy sor megvalósulatlan lehetőség is benne rejtett. A körülmények összejátszásának eredménye, hogy végül csak ennyi valósult meg. De hogy ezek a lehetőségek megvoltak, azt számos jel mutatja.

IRODALOM

Apró Ferenc

1981 József Attila és a kortárs szegedi képzőművészek. Somogyi-könyvtári Műhely, 4. sz.

Bíró Miklós—Kertész Árpád—Novák László szerk.

1936 Nyomdászati lexikon. Bp.

Lengyel András

1987 A Szegedi Fiatalok mozgalma (1927—1937). In: Haladó ifjúsági mozgalmak Csongrád megyében. Válogatott dokumentumok (1874—1986) Szerk. Hegyi András. Szeged.

1990 Útkeresések. Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Bp. Magvető.

1992 (?) Irodalmi élet a harmincas-negyvenes években. Kézirat, sajtó alatt In: Szeged története 4. köt. Szeged.

M. Pásztor József szerk.

1976 Bűvőpatakok. Bp.

Péter László

1955 József Attila Szegeden. Szeged.

Péter László—Reguli Ernő

1957 A szegedi Koroknay-nyomda kiadói tevékenysége. Magyar Könyvszemle, 3. sz. 275—281.

⁴¹ Uo.

ADATOK A PROMETHEUS KIADVÁNYAINAK BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

1. KRASZNA JÓZSEF: Gond és lyra. Breviárium. (Szeged) 1926. Prometheus, 64 p. Koroknay-ny. Szeged nyomása
2. KRASZNA JÓZSEF: Az új humanizmus. + A tudományok tekintélyéről. (Adalékok a tudomány szociológiájához). (Szeged) 1926. Prometheus, 64 p. Koroknay-ny. Szeged nyomása
3. KRASZNA JÓZSEF: A magyar maszlag és az idegen áfium. (Szeged) 1926. Prometheus. 64 p. Hirlapkiadó- és nyomdavállalat R. T. Szeged nyomása
4. RÓZSA IMRE: Szökökút. Versek. Szeged, 1926. Prometheus, 92 p. (Prometheus 4.) Koroknay-ny. Szeged nyomása
5. Békeffi György gyűjteményes kiállítása 1928. június 17-én a Kass Szálló halljában. [Katalógus] Bev. Berczeli Anzelm Károly. Szeged, (1928). Prometheus, 8 számozatlan lap. A címlapon Békeffi György színes metszete.
6. BERCZELI ANZELM KÁROLY: Mindenkiért. — — novelláskönyve. Szeged, 1928. Prometheus, 153 p. A címlapon Békeffi György színes metszete.
7. VARGA BORBÁLA: Úti apróságok. A világháború előtt. Szeged, 1928. Prometheus, 87 p.
8. VARGA BORBÁLA: Pusztá lett a határ. Versek. Szeged, 1929. Prometheus, 183 p. 1 t.
9. BEZDÁN SÁNDOR: A kővévált ember. Mithológikus regény. Szeged, 1929. Prometheus, 125 p.
10. FEHÉR TIBOR: Lélek a rács mögött. Versek. Szeged, 1930. Prometheus, 46 p.
11. CZIBULA ANTAL: Töviskoszorús fejek. [Versek] Szeged, 1930. Prometheus, 79 p.
12. FÜR ISTVÁN: Az i-zés állapota a mai magyar nyelvjárásokban. [Doktori értekezés] Szeged, 1930. Prometheus, 100 p.
13. BERCZELI ANZELM KÁROLY: Útitársak. [Jelenet]. Szeged, 1932. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. 22 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 4.) Prometheus ny. nyomása
14. Az Alföld problémái. A szegedi Rotary-Club előadásorozata. Szeged, 1932. Szegedi Rotary Club, 268 p. Prometheus ny. nyomása.
15. KÓRÓ IMRE: Rádió a homokon. Karcolatok. Szeged, 1932. Prometheus, 72 p.
16. BÁLINT SÁNDOR: Szeged népe. Új gyűjtés I. Gyűjtötte — Szeged, 1933. Prometheus, 88 p.
17. BERCZELI A. KÁROLY: Fiatalok. Keserűjáték. Szeged, 1933. Prometheus, 94 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 1) A címlap Buday György munkája.
18. BERCZELI A. KÁROLY: Tigrisek. Tragico-burleszk. Szeged, 1933. Prometheus 87 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 2.) A címlap Buday György munkája.
19. BERCZELI A. KÁROLY: A lángész. Mítosz. Szeged, 1933. Prometheus, 125 p. (Berczeli A. Károly sorozata 3.)
20. BERCZELI A. KÁROLY: Fegyencek. 3 egyfelvonásos. Szeged, 1933. Prometheus 76 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 4.)
21. BARÓTI DEZSŐ: Juhász Gyula. Tanulmány. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 80 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 7.) Prometheus ny. nyomása.
22. TOLNAI GÁBOR: Erdély magyar irodalmi élete. Szeged, 1933. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 141 p. (Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadványai 8.) Prometheus ny. nyomása.
23. BÁLINT SÁNDOR: Néprajz és nevelés. [Két tanulmány] Szeged, 1934. Prometheus, 32 p. A címlap Aba-Novák Vilmos rajza.
24. BÁLINT SÁNDOR: Szeged a magyar kultúra történetében. (Szeged), 1934. Prometheus, 16 p.
25. BÁLINT SÁNDOR: A modern magyar lélek útjai. Szeged, 1934. Prometheus, 8 p.
26. BERCZELI A. KÁROLY: Magyar költő magyarul. Janus Panninius. — — fordításai. Előszó Főgel József. Szeged, 1934. Prometheus, 63 p. 6 tb. N. Kontuly Béla rajzaival.
27. Szeged városépítési problémái. Szerk. Dr. Pálffy-Budinszky Endre és Hergár Viktor. Szeged, 1934. Magyar Mérnök és Építész Egylet Szegedi Osztálya és a Szegedi Alföldkutató Bizottság, p. Prometheus ny. nyomása.
28. REITZER BÉLA: A proletárnevelés kérdéséhez. Nevelésszociológiai bírálat. Várkonyi Hildebrand előszavával. Szeged, 1935. Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, 108 p. Prometheus ny. nyomása.
29. BERCZELI A. KÁROLY: Sámson és Delila. Az új hőskor drámája. Szeged, 1935. Prometheus, 103 p. (Berczeli A. Károly drámai sorozata 5.)

Die Druckerei „Prometheus“ in Szeged (1926—1935)

Lengyel, András

Im Aufsatz ist die Geschichte einer Szegediner Mitteldruckerei, der „Prometheus“, die im Besitz des Schriftstellers, József Kraszna (1901—1945) war, aufgearbeitet. Diese Firma, die sich auch mit Buch- und Zeitschrifttherausgabe beschäftigte, kam offiziell im Jahre 1926, tatsächlich im Jahre 1927 zustande und bestand bis zum 1935. Am Anfang waren hier Lohnarbeiten verrichtet (Herstellung von kommerziellen Druckschriften), später wurde die Druckerei auch der Bücher- und Zeitungsverlegung nach den ursprünglichen Absichten des Inhabers angeschlossen. Unter anderen wurden die Bücher von Sándor Bálint, Károly Berczeli Anzelm und die des Kunstkollegiums der Szegediner Jugendlichen, die Wochenzeitung „Szegedi Hírlap“, die stadtpolitische Zeitschrift „Szegedi Szemle“ usw. durch die Druckerei „Prometheus“ herausgegeben bzw. hergestellt. Im Leben der Druckerei spielte nicht die Geschäftsrationalität die bestimmende Rolle; József Kraszna unternahm auch Kulturunterstützung mit seinen bescheidenen Mitteln, teilweise altruistisch. Also wird der Druckerei „Prometheus“ in erster Linie nicht wegen ihrer Grösse Bedeutung beigemessen, sondern wegen ihrer Schnelligkeit, billiger Preise, selbstloser „Kredite“, welche die Entfaltung bestimmter marginaler Kulturrichtungen ermöglichten.